NEKE The New Zealand Journal of Translation Studies

Two poems, or a poem with another as a hyperlink

Jatinder Kaur

1. The mothers and the mother-tongue

I'm blessed with a daughter, **Gazal**; a beautiful one,

And **Newzea**, my share of sunshine; a son.

With dimples in her cheeks, spring in her step,

Gazal is the promise that destiny has kept.

My son was born in this English speaking land; named Newzea, after New Zealand.

In Punjabi; the mother tongue mine and his

A *lori* I would sing to him, like this:

Kaka kina sohna, sohna manmohna

Khand da khidouna;

How gorgeous is this little boy! A dandy!

He has brought us joy; he's a sugar-candy.

Well, to know the glory of this *lori*; the lullaby

You need to see him grown into a real dandy!

Later, Gazal was born to me,

to share her mother-tongue and motherland with me.

With this blessing divine: it felt like the sun and the moon were mine!

The moment I looked into her eyes, sang to her a lullaby:

Phullan ton vee sohni, tu taarean ton sohni lagein saarein to sohni

Suche chan jehi chan;

You are beautiful, more beautiful than flowers; a shining star; a moon with no scars.

Prettier than the prettiest, you are the best!

That *lori*, or the song, my son would sing along,

to the girl divine; his sister; daughter mine.

A multilingual poet, a translator-interpreter in me was prone to revive;

the notion that mothers keep the mother tongue alive.

Also, there was another mother around; the *dadi* of my children; their papa's mother,

that loved the pair; the sister and the brother.

she was a splendid woman like no other;

told the children folk tales, and the stories of Gurus; Sikhs and others.

…and thus, we both were up to teaching the children everything as do mothers, and grandmothers!

The children went to an English school, where the stuff they were taught wasn't cool;

Like:

Baa baa black sheep have you any wool?

Yes Sir, yes Sir, three bags full.

one for my master, one for my dame.

One for the little boy who lives down the lane.

Like:

Humpty dumpty sat on a wall, humpty dumpty had a great fall.

All the king's horses and all the king's men.

Could not put humpty dumpty together again.

Like:

Jack and Jill went up the hill to fetch a pail of water

Jack fell down and broke his crown and Jill came tumbling after.

The nursery rhymes of their English school, as I said, were not cool.

None of my children is humpty dumpty though; nor a Jack or a Jill.

With earth moving under their feet, they can rather stand still.

In case one of them falls, is raised by the other;

be it the sister or the brother; would stop, take along the other.

'cause they were told 'bout the spirituality of our saints, at an early age; were told the stories of bravery at every stage.

Excellent human beings; they fear none; are peaceful and resilient.

They have learnt from their *dadi*, in Punjabi;

a few things on everything. She has made them both strong.

To the songs she made, they would sing along!

Both are bright; have learnt to talk light.

They laugh loud, are proud; they know a lot-from poems to idioms, in Punjabi medium.

Man, they are a lovely crew; are among the few that are culture bound, have wings to fly, yet feet on the ground.

They are as lovely hosts as they are welcome guests, people tell me often, they are the best.

They cook, they sew, I swear I know they know swear words, quite a few.

Since they had mothers; still have at least one around.

And a trust, that they were home; they had carried values along when they both had left home.

Have you ever met them? Well, you must!

They are pure gold that won't rust!

Should I tell you about their *nani*, my *bibi*; my mother?

Nani, nana, nanny, granny!

Their *nani* knew to write a few words, guess, how many?

Not in thousands, not in hundreds, just a few; to spell her own name was all she knew!

Kartar Kur, her name stood tattooed on her right wrist, that too, with an interesting twist;

I would read that name in a hilarious way; the same way typos amuse us today.

With a name tattooed on her wrist, with a twist; my *bibi* was the finest script of God that would ever exist!

Right from reading letters to making words and then sentences, she would stop many times on her way, as in a news bulletin of those days;

the news- reader would read the news in an utterly slow; absolutely amusing ways.

Bibi would wake up at the day break, did chores until late at night.

As they say, gods bring nectar in hands at first light;

Seeped in me, even when asleep, was the *gurbani* she would recite.

Trust me bro! I believe she had a promise to keep, to teach me *ma-boli* and *gurbani* in a single go;

That too, before I came to know how to read, or to write, or even speak in a flow.

My *anpad bibi*; brilliant and bright, who had never been to a school, was my enough first school!

Her *anpad bibi* was her school! Her *anpad bibi*'s *anpad bibi*, well, she must have been, too, her daughter's first school!

Did you say, 'how cool'? Well, that is cool indeed; none among them knew how to write or read.

I think, mothers have a vision;

they make promises with their *ma- boli*; and, with their religion; to keep;

deep inside me, I know I have kept mine; hope, Gazal, too will keep.

Bibi knew innumerable idioms, jokes and anecdotes; she kept mental notes.

Her IQ, EQ, SQ were just excellent;

The un-education of my *bibi* was grander than my doctorate; my higher education!

My kiddos have been miraculous too, when it comes to languages:

I was stunned; overwhelmed, as I had watched my two and a half years old boy, trying to copy Punjabi words from *Akhbaar,* on his own,

His *dadi* had tears in her eyes, as she hugged the boy, and prayed in a moving tone:

Vada hoke schoole jaavein

Parr parr bouhta aadar paavein

Rahein naroa eheeo chahvaan

Terian hovan door balaavaan;

I wish you be sound; knowledgeable, guarded and grand;

May tall you stand!

When I was circling water around Newzea and his bride, I bet I had heard his *dadi*, singing with pride,

Naal shagan de dola liavein…;

How I long, you bring your bride along!

That was a familiar sound! I know she was around!

She had been looking forward to his wedding day,

since the day we had told her; her grandson was on the way!

…and my girl loved to know new words that I taught her in a fun way.

Until one day,

When I had asked her to come and play with me, saying:

'aaja meri jaan'; you, dearer to me than my own self, come here.

Gazal, out of nowhere, with a bit anxious face, said something I'd never imagine,

'*kehri jaan mumma? changi vaali na*?' *Mumma*, are you sure you mean to say *jaan* in a good sense?

'*maari vaali kehri jaan hundi e, Gazal*?' And how do you say *jaan* otherwise, Gazal?

'*Bai aa teri jaan kadhan*'; like, I will kill you!

'*aa teri jaan kadhan*', I knew she had heard some people, saying something similar to one another.

'Oh! *Meri jaan*! Come in my embrace', as I said, I kissed her face.

She is my *jaan*; have always been, in good sense of *jaan*, I mean.

A sigh of relief revives my belief:

My children will be alright: if at all they fall, they will rise to stand tall.

One will stop for the other even on the steepest hill, to take along the other; be it the sister or the brother!

I'm sure they have not forgotten my advice: 'avoid stumbling against the same stone, twice'.

Bless you kiddos, things are; will be in control!!!

Trust me, I'll keep up with my role.

Bas eni see meri baat, Utton pei gai raat;

That is all with the story and it is night already

In this way, as we used to listen to a bedtime story in our childhood days,

were asked to go to sleep, straight away!

It was my story, anyway.

Before you go to sleep, you need to take time; think deep,

My Punjabi folks!

It is about your culture and *ma- boli*, and it is not a joke.

Could you kindly hold? Re-read the story that I have just told?

Since you have gathered here concerning Punjabi-week celebration, may I ask you:

Are your children safe? Have you been strengthening them, celebrating them, have been feeding them their culture? Their *ma-boli*?

Will they survive the tempest? Or do you fear, they will be swept away?

Kindly search for the answers,

My hearty congratulations! On celebrating Punjabi; the fastest growing language.

The only thing I want to say today is:

Just a day, or even a week of celebration is not enough.

You need to embrace your ma, as well as your *ma-boli*; keep up their grace, each day, and not just today.

ਮਾਂਵਾਂ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨਿਊਜ਼ੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ

ਅਪਣੀ ਤੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਰੀ ਦੇਂਦੀ:

ਕਾਕਾ ਕਿੰਨਾ ਸੁਹਣਾ

ਸੁਹਣਾ ਮਨਮੋਹਣਾ

ਖੰਡ ਦਾ ਖਿਡੌਣਾ

ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲੋ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਬਾਂਕਪਨ ਵੇਖਣਾ।

ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੇ ਮਾਤ ਭੂਮੀ, ਦੋਹਾਂ ਤੇ ਹਕ ਜਤਾਂਉਣ ਮੇਰੀ ਧੀ ਗਜ਼ਲ ਕੀ ਆਈ,

ਸੂਰਜ ਚੰਨ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਈ ਹੋ ਗਏ।

ਉਹਦੀਆਂ ਅਖਾਂ 'ਚ ਤਕਦੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਨਿਕਲਦੀ ਲੋਰੀ:

ਤੂੰ ਫੁਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸੁਹਣੀ ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਹਣੀ

ਲਗੇਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਹਣੀ ਸੁਚੇ ਚੰਨ ਜਹੀ ਚੰਨ

ਕਾਕਾ ਵੀ ਮੇਰੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਸੁਰ ਰਲਾਉਂਦਾ ਲੋਰੀ ਗਾਉਂਦਾ।

ਕਵਿਤਾ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਚ ਲਿਖਦੀ, ਦੁਭਾਸ਼ੀਆ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਸਾਂ ਮੰਨਦੀ ਸਾਂ,

ਕਿ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮਾਂਵਾਂ ਈ ਸਾਂਭਦੀਆਂ ਨੇ, ਬਸ ਮਾਂਵਾਂ ਈ ਸਾਂਭ ਸਕਦੀਆਂ ਨੇ।

ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਅਨਮੋਲ ਮਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਸੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਦਾਦੀ,

ਜੋ ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਮੋਹ ਤੇਹ ਕਰਦੀ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦੀ, ਗੁਰ-ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀ

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਮਾਂਵਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ ਹਰ ਦਿਨ ਹਰ ਰਾਤ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਬਚਿਆਂ ਦੇ, ਪੜਾਉਂਦੇ:

ਬਾਬਾ ਬਲੈਕ ਸ਼ੀਪ ਹੈਵ ਯੂ ਐਨੀ ਵੂਲ ਯੈਸ ਸਰ ਯੈਸ ਸਰ ਥਰੀ ਬੈਗਜ਼ ਫੁਲ

ਵਨ ਫੋਰ ਮਾਈ ਮਾਸਟਰ

ਵਨ ਫੋਰ ਮਾਈ ਡੇਮ

ਐਂਡ ਵਨ ਫੋਰ ਦ ਲਿਟਲ ਬੋਏ ਹੂ ਲਿਵਜ਼ ਡਾਊਨ ਦ ਲੇਨ

ਅਤੇ

ਹੰਪਟੀ ਡੰਪਟੀ ਸੈਅਟ ਆਨ ਏ ਵਾਲ

ਹੰਪਟੀ ਡੰਪਟੀ ਹੈਅਡ ਏ ਗਰੇਟ ਫਾਲ

ਆਲ ਦ ਕਿੰਗਜ਼ ਹੋਰਸਿਜ਼ ਐਂਡ ਆਲ ਦ ਕਿੰਗਜ਼ ਮੈਨ

ਕੁਡ ਨਾਟ ਪੁਟ ਹੰਪਟੀ ਡੰਪਟੀ ਟੁਗੈਦਰ ਅਗੇਨ

ਅਤੇ

ਜੈਅਕ ਐਂਅਡ ਜਿਲ ਵੈਂਟ ਅਪ ਦ ਹਿਲ ਟੂ ਫੈਚ ਏ ਪੇਅਲ ਆਫ ਵਾਟਰ

ਜੈਅਕ ਫੈਅਲ ਡਾਊਨ ਐਂਅਡ ਬਰੋਅਕ ਹਿਜ਼ ਕਰਾਊਨ ਐਂਅਡ ਜਿਲ ਕੇਮ ਟੰਬਲਿੰਗ ਆਫਟਰ

ਜੀ ਨਹੀਂ ਜਨਾਬ!

ਹੰਪਟੀ ਡੰਪਟੀ ਕਿੰਝ ਬਣ ਸਕਦੇ ਸੀ ਮੇਰੇ ਜੁਆਕ ?

ਨਾ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਸੀ ਉਹ ਜੈਅਕ ਐਂਅਡ ਜਿਲ।

ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪਈ ਹਿੱਲੇ ਜਾਂ ਖਿਸਕ ਹੀ ਜਾਏ ਜ਼ਮੀਨ,

ਉਹ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਨੇ, ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਅਡੋਲ, ਅਹਿੱਲ।

ਦੋਹਾਂ 'ਚੋਂ ਜੇ ਇਕ ਥਿੜਕ ਵੀ ਜਾਏ ਕਿਧਰੇ, ਦੂਜਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦੈ, ਉਨੂੰ ਥੰਮ ਲੈਂਦੈ, ਥੰਮ ਕੇ ਈ ਦਮ ਲੈਂਦੈ।

ਪਤੈ ਕਿਓਂ

ਨਿਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣਦੇ ਆਏ ਨੇ ਉਹ ਬਾਤਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ, ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ; ਗਾਥਾਂ

ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ।

ਨਿਡਰ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਇਨਸਾਨ ਉਹ ਦੋਵੇਂ, ਚੜਦੀ ਕਲਾ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਨੇ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਦਾਦੀ ਨਾਲ,

ਉਹ ਨਿਕਾ ਨਿਕਾ ਹੱਸਦੇ। ਹੁਣ ਵੀ ਗਾਉਂਦੇ ਈ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।

ਜਾਣਦੇ ਨਜ਼ਮਾਂ, ਮੁਹਾਵਰੇ, ਗਾਲਾਂ, ਗਲਾਂ, ਗੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ।

ਰੋਟੀ ਪਕਾਣ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਿਉਂਣ ਪਰੋਣ ਤੀਕ,

ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਤੀਕ, ਨਾ ਅਕਦੇ ਨਾ ਥਕਦੇ।

ਸਿਰ ਅਸਮਾਨੀਂ ਤੇ ਪੈਰ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਰਖਦੇ।

ਘਟ ਈ ਮੈਂ ਵੇਖੇ ਨੇ ਉਨਾਂ ਜਹੇ ਮਾਣ ਮਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਹੁੰਦੇ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਰਤੇ।

ਮਹਿਮਾਨੀ ਅਤ ਦੀ ਉਨਾਂ ਦੀ, ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਵੀ ਸਿਰੇ ਦੀ,

ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਇਹ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਸੌਖੀ ਨਈਂ ਲਭਦੀ।

ਮਾਂਵਾਂ ਸਨ ਉਨਾਂ ਕੋਲ, ਘਰ ਦਾ ਨਿਘ ਵੀ ਸੀ

ਘਰੋਂ ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ, ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਕਜਣ ਵੀ ਸੀ

ਤੁਸੀਂ ਮਿਲੇ ਓ ਉਨਾਂ ਨੂੰ?

ਨਹੀਂ?

NEKE The New Zealand Journal of Translation Studies

ਕਦੇ ਮਿਲਿਓ

ਸੋਨਾ ਨੇ ਦੋਵੇਂ, ਉਹ ਵੀ ਪਾਸੇ ਦਾ

ਚਲੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹਨਾ ਦੀ ਨਾਨੀ ਬਾਰੇ ਦਸਾਂ, ਅਪਣੀ ਬੀਬੀ ਬਾਰੇ।

ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਜਰਾ ਜਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਂਉਦੀ ਸੀ,

ਬਸ ਅਪਣਾ ਨਾਂ ਲਿਖਣ ਜੋਗੀ।

ਕਰਤਾਰ ਕੁਰ, ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਖੁਣਿਆ ਸੀ ਉਸਦੀ ਸਜੀ ਬਾਂਹ ਤੇ।

ਤੇ ਮੈਂ ਹਸਦੀ ਸੀ ਉਸ ਖੁਣੇ ਹੋਏ ਨਾਂ ਤੇ, ਟਾਈਪੋ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹਸਦੇ ਨੇ ਲੋਕ।

ਪਰ ਰਬ ਦਾ ਨੂਰ ਸੀ ਉਹ, ਅਨਪੜ ਜਰੂਰ ਸੀ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਖਰ ਚੁਣਦੀ ਸ਼ਬਦ ਬੁਣਦੀ,

ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹਦੀ,

ਬੀਬੀ ਨਿਰਾ ਬਾਲ ਹੀ ਲਗਦੀ, ਪੜ੍ਹਦੀ ਅਖਬਾਰ,

ਜਿਉਂ ਨਸ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ।

ਬੀਬੀ, ਗਈ ਰਾਤ ਤਕ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਧੰਦਾ ਕਰਦੀ,

ਤੇ ਸਤੀਂ ਸੁਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡਦੇ ਵੇਲੇ ਉਠ ਖੜਦੀ;

ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਕਰਦਿਆਂ

ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਪਾਠ ਕਰਦੀ।

ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਦੋਂ ਸਿੰਮ ਗਿਆ ਉਹਦਾ ਕੀਤਾ ਪਾਠ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਚੇਤੇ ਹੋ ਗਿਆ,

ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਣ, ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਲਿਖਣ ਤਾਂ ਅਜੇ ਮੈਂ ਗਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੂਲ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਨੇ ਚਲੋ ਡਾਕਟਰੇਟ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਇੰਝ ਬਣੀ ਸੀ ਮੇਰੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬੀਬੀ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਸਕੂਲ।

ਤੇ ਮੇਰੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬੀਬੀ ਦੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬੀਬੀ

ਤੇ ਉਸਦੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬੀਬੀ ਦੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬੀਬੀ ਬਣੀ ਹੋਣੀ ਐ ਉਸਦਾ ਸਕੂਲ!

ਉਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਦੇ ਆਪ ਗਈਆਂ ਈ ਨਹੀਂ ਸਕੂਲ, ਕਿੰਝ ਬਣੀਆਂ ਅਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ?

ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ ਮਾਂਵਾਂ ਨੇ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕੌਲ, ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ; ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ

ਉਹ ਕੌਲ ਨਿਭਾ ਗਈਆਂ ਅਪਣੇ, ਅਪਣੇ

ਮੈਂ ਵੀ ਨਿਭਾਏ,

ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਭਰੋਸਾ ਐ ਮੇਰੀ ਬਚੀ ਵੀ ਨਿਭਾਏਗੀ ਅਪਣੇ ਕੌਲ!

ਕਿੰਨੇ ਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ, ਕਿੰਨੇ ਈ ਚੁਟਕਲੇ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਸਨ ਉਨੂੰ ਯਾਦ, ਕਿਵੇਂ ਪਲ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਦੀ ਹਿਸਾਬ।

ਤੇ ਲਾਜਵਾਬ ਸੀ ਉਦਾ

ਆਈ ਕਿਊ, ਈ ਕਿਊ, ਐਸ ਕਿਊ ਉਦੂੰ ਵੀ ਲਾਜਵਾਬ

ਬੀਬੀ ਮੇਰੀ ਜਾਨ!

ਤੇਰੀ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਇਕ ਇਕ ਡਿਗਰੀ ਕੁਰਬਾਨ।

ਬੱਚੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹਦ ਨੇ, ਹਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਨੇ।

ਜਦ ਗਲ ਤੁਰ ਈ ਪਈ ਐ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ,

ਇਕ ਅਚਰਜ ਜਹੀ ਗਲ ਦਸਾਂ ਹੌਲੀ ਜਹੀ?

ਨਿਕੇ ਜਹੇ ਨਿਊਜ਼ੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਦ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਅੱਖਰ ਦੇਖਕੇ, ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਈ ਮੈਂ ਵੇਖਕੇ

ਦਾਦੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਿਆ, ਰਬ ਨੂੰ ਧਿਆ ਕੇ ਇਹੋ ਮੰਗਿਆ:

ਵੱਡਾ ਹੋ ਸਕੂਲੇ ਜਾਂਵੇ

ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਬਹੁਤਾ ਆਦਰ ਪਾਂਵੇਂ

ਰਹੇਂ ਨਰੋਆ ਇਹੀਓ ਚਾਹਵਾਂ

ਤੇਰੀਆਂ ਹੋਵਣ ਦੂਰ ਬਲਾਵਾਂ

'ਤੇਰੀ ਡੋਲੀ ਤੋਂ ਮਾਂ ਘੋਲੀ', ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਜਦ ਪਾਣੀ ਵਾਰਿਆ ਮੈਂ ਨਿਊਜ਼ੀ ਦੀ ਡੋਲੀ ਤੋਂ,

ਸਚੀਂ ਹੂਕ ਪਈ ਸੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ, ਉਹਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਸੀ!

ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਨਿਤ ਹੀ ਗਾਉਣਾ:

ਨਾਲ ਸ਼ਗਨ ਦੇ ਡੋਲਾ ਲਿਆਵੇਂ!

ਜਦ ਦਾ ਉਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਸੀ ਹੁਣ ਮੈਂ ਦਾਦੀ ਬਣ ਜਾਣਾ।

ਹੱਸਦੀ ਹਸਾਂਉਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ ਬੱਚੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖੇਡੀਂ ਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਸਿਖਾਉਂਦੀ,

ਇਕ ਦਿਨ, ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ਉਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਆਜਾ ਮੇਰੀ ਜਾਨ, ਬੇਚੈਨ ਜਹੀ ਹੋਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ,

ਕਿਹੜੀ ਵਾਲੀ ਜਾਨ ਮੰਮਾ ਅੱਛੀ ਵਾਲੀ ਨਾ?

'ਮਾੜੀ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਜਾਨ ਹੁੰਦੀ ਐ ਗ਼ਜ਼ਲ?'

'ਬਈ ਆ ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਕੱਢਾਂ'

'ਓ ਮੇਰੀ ਜਾਨ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਵਾਲੀ ਜਾਨ ਐਂ ਮੇਰੀ', ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮ ਲਿਆ ਉਹਦਾ, 'ਚੰਗੀ ਵਾਲੀ ਜਾਨ ਈ ਰਹੇਂਗੀ ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ', ਮਾਂ ਨੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿਹਾ,

ਸਭ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਸਭ ਚੰਗਾ ਈ ਰਹੇਗਾ, ਹਾਮੀ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਨੇ ਵੀ ਭਰੀ, ਜਾਪਦੈ,

ਸਭ ਠੀਕ ਠਾਕ ਰਹੇਗਾ।

ਜੇ ਕਦੇ ਉਹ ਡਿਗੇ ਡੋਲੇ, ਖਾ ਗਏ ਹਿਚਕੋਲੇ, ਸੰਭਲਣਗੇ, ਉਠ ਜਾਣਗੇ, ਜੀਉਣਗੇ ਸਿਰ ਚੁਕ ਕੇ,

ਰੁਕਣਗੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਾਸਤੇ,

ਇਕ ਜੇ ਥਿੜਕ ਵੀ ਗਿਆ ਦੂਜਾ ਬੋਚ ਲਵੇਗਾ ਰੁਕ ਕੇ।

ਮਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਗਲ ਭੁਲਣਗੇ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਚੇਤੇ ਰਖਣਗੇ:

'ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਖਦੇ ਜਾਣਾ, ਉਸੇ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵੇਰਾਂ ਠੇਡਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਖਾਣਾ'

ਜਿਉਂਦੇ ਵਸਦੇ ਰਹੋ ਬਚਿਓ ਸਭ ਠੀਕ ਏ!

ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਹੈ ਨਾ!

ਬਸ ਏਨੀ ਮੇਰੀ ਬਾਤ, ਉਤੋਂ ਪੈ ਗਈ ਰਾਤ

ਇੰਝ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਨਾ? ਕਿ ਬਾਤ ਮੁਕ ਗਈ, ਸੌਂ ਜਾਓ।

ਪਰ ਬਾਤ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸੀ।

ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਬਾਤ ਸੁਣਕੇ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ।

ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀਓ

ਮਸਲਾ ਮਾਂ ਬੋਲੀ, ਤੇ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਏ, ਇਹਨੂੰ ਐਂਵੇ ਹਲਕੇ ਵਿਚ ਨਾ ਲੈ ਲੈਣਾ।

ਜ਼ਰਾ ਰੁਕਣਾ, ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਨਾਲ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਹਫ਼ਤਾ ਮਨਾ ਰਹੇ ਓ, ਮਨਾਓ!

ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਇਧਰ ਕੰਨ ਧਰਨਾ!

ਬਚੇ ਤਕੜੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਨਾ? ਕਿਸੇ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨੇ?

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਵਚ ਵਿਚ ਨੇ ਨਾ? ਨੇਰੀਆਂ ਝਲ ਜਾਣਗੇ, ਡੋਲਣਗੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ?

ਸਮੇਂ ਦੇ ਤੂਫ਼ਾਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਮਧੋਲਗੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ?

ਨੀਝ ਲਾਕੇ ਸੋਚਿਓ

ਮੈਂ ਸਵਾਲ ਚੁਕੇ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਇਹਨਾ ਨੂੰ ਘੋਖਿਓ।

ਵਿਗਸਦੀ ਤੇ ਫਲਦੀ ਫੁਲਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬਚਿਓ, ਜਮ ਜਮ ਮਨਾਓ ਮਾਂ ਦਿਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਹਫਤੇ

ਇਕ ਗਲ ਪਰ ਚੇਤੇ ਰਖਿਓ,

ਮਾਂ-ਦਿਨ ਜਾਂ ਮਾਂ-ਹਫਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ, ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਿਨ, ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਹਫਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਵੇਂ,

ਹਰ ਦਿਨ ਨੂੰ ਹਰ ਪਲ ਨੂੰ ਮਾਂ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ!

2. A missive unsent from another life

After many tough nights, here was the day; she seemed nearly ready to send us away;
her tides, she had pushed inside; trying hard to wipe that had oozed out.
She sounded wise; would bump into someone. Shout the way she would never otherwise.
Stopping here, telling there: 'you don't cry when they fly 'cause it's not a good omen when someone is crossing oceans.

We were going *sat samundron paar*; that was tearing her apart.
A river violently silent was bleeding inside the moment,
as she held my hand the way only she would hold,
told me a few things about her son for the nth time.
Then there was silence. You could listen to an eye blink.
In the blink of an eye; a sky full of stars, came settled in her eyes.
The way I can smell snow, I could tell by the familiar glow:
she would take both my hands, in her ever cozy hands, would say something beyond words that I will still understand.

I had been keeping track of her pills and prayers; knew her despairs,
And that she longed to belong, hence that prayer; to *Baba Nanak*! To me, a gentle request.
I was her Universe that would now labor to manifest her quest.

'I know, *ma'*, the warmth of my hands might have assured the warmth of her hands, saying *Tathastu, Insha Allah*; that could mean; Amen, 'cause the symphony we both were in; that 'women thing'; made us both understand.

None of us said a word, though.

It takes a lot, not to share a single word with a *humzubaan,* you know.

Among other bonds, Punjabi bound us; despite the fact, her's was *pothohari* dialect.

Call it my good luck or whatever, long before I had come to know her son, later to call her *ma*, I knew her dialect.

I would both amaze and amuse her by imitating her accent, to excellence.

Today, however, we had chosen silence that had said million words without breaking itself.

Ma, I remember you telling me: 'it's not a child's play birthing a child; the pain of breaking bones isn't mild;

And that, it's not just the pain of breaking bones; you survive death itself; are reborn.

Now, when I have been there twice, *ma*, let us revise those chapters together as would class mates.

Does it matter, we have learnt those lessons on different dates?'

'Scraping your rough edges; carving a new woman, your emotions, hormones, or whatever,

tide inside you,

since the moment; the baby's first cry had made you cry,

to one fine day, when you send your children away,

a big chunk of you dies.

The remains of you track the unsent messages that your emptied bosom

would have sent to your nest going to be emptied, too.

And, that, you will keep trying make sense;

of your standard time and their standard time; until the time you lose the sense of time.

Ma, I bet, I have seen you around; heard you walking on the ground.

When I was nursing my son: your grandson, late this evening, and your son was lying nearby.

You had noticed tears in my eyes.

Tell me if it's not true. Your son has come to resemble you, more than I ever knew.

How could it happen, that fast?

As if someone had replaced his face with yours, *ma*.

'Oh that'! You smile your usual smile:

'That moment might have got frozen on his face; could be the trace of my kiss when I had hugged him last'.

With a sharp pain; many bones inside my body and hers', crack, making a lot of noise.

The way the pieces of two mothers come across; forms a cross!

I hadn't forced him, or hadn't even asked my six months' old son,

to perform a trick; walk over the seas. He, however, was sent overseas, to be,

with his grandmother!

'It must have been hard for you, to part with your son, Jatinder' *ma* would have said to me.

'Was it not for you, *ma*, to part with yours?' I could have asked her.

No words were said, I remember, we had hugged each other instead.

'He will learn *Punjabi* and *Gurbani*, will know his culture'. I said to everyone that asked about him.

'Was it a cultural thing you have done? Do you send your sons away, that way'? My indigenous *hoa* had asked me, more than once, 'How're you gonna live, without him'?

I did not die e *hoa*, but I did not live, either.

Poor me, did not even wean my son.

Did it mean he was gonna cry if I cry?

She was not gonna let him cry, his grandmother!

She would rather nourish him with the nectar of his *ma boli*; 'n culture.

Did time freeze or had I gone numb? I could not understand;

As if my New Zealand was a land that was inside the sea, or, was a mere land, like any other land;

I would break into tears every time I would mention, 'New Zealand'.

Had I been possessed? Was I delusional? What had gotten into me?

Every little boy I looked at, looked like my son;

No little boy that looked like my son, was him.

Even our goodbye was the rare of the rarest goodbyes!

I did not kiss my son when he left, did not even cry.

He did not look at me, nor did he cry.

I did not dare handing my son over to my father in law;

Seen me gone numb, the stroller with my boy in, was pushed by him,

as if my son were a parcel delivered!!!!!

That's the way, I had died, by drowning,

and still watching myself being buried, cremated, eaten away by birds.

Yet been mummified that neat!

That is when something in me had died.

And they did not perform any rituals, my kin.

Is not it a sin to let the dead lie, this way?

Well, cultures have their own ways; to deal with their living and the dead.

Culture is not a simple thing, my friend, it is complex!

And cultures deal differently with their differently dead!

Mine………..well, haven't I said?

Is that what they call *jeeoon jag*?

Na, that's a different ritual; a funeral feast of one's own self;

an event that they create. This new ritual of my culture is getting popular.

The one performed on me by my destiny is not a popular one!

Like rare syndromes, it's a rare one. I'm not sure if someone even knows of that one!

'You should not show any love to them, your children, when they are leaving; here is a trick!

Slap them lightly on their cheek, so they will not fall sick'.

I knew of this 'wisdom' of my culture, and many more like this.

What if it was something cultural? What if it was even wisdom?

Was it culture, or was it wisdom;

that had stopped me and my son from looking at each other,

in the moment of separation?

What would have happened if one of us had?

Well, none of us would have done that;

both of us would have been good as we had; the way good sons and daughters of culture would.

I did not cry. Did not die. Only a chunk of me had died inside me, yet.

Not too big a chunk, I think.

'A bigger one for the next time'; Karma had given me a hint the way it had blinked!

To India I came, was with my son again; a year and a half later.

As I looked at him, I felt better, was ashamed though.

The way he had looked at me first, I realized he looked like me!

Bro!

He looked exactly like me!

Even the curl I had on my forehead, till late, was sitting on his forehead.

His manly tiny hands would gently hold a flower between his fingers keeping his thumb away,

the way he had held a clover the other day, when in New Zealand;

As if he had grasped Guru Nanak's *Aarti* and its symphony already.

He was chatty, had so much to tell which he often did, though,

at other times, he would say *mummy, mummy*, *mummy*; several times in a row,

and would not say a word after that; as if '*mummy'* were all he meant,

as if he knew how to use vowels without using consonants, to make sentences.

And when he thought the nectar; that *mummy* word he was nourishing me with, was not enough treat;

he would show me those lovely teeth he had, as also his found feet.

With an arm around my neck, he would hold me tight, show me everything from stars to clouds to moonlight.

Bro, he had picked up *pothohari* dialect n his *dadi*'s accent!

His sitting by his *dadaji,* to recite *path,* and rushing to kiss my photo in the drawing room; saying '*good mummy*',

sounded like a polytheistic practice in a *Sikh* home.

How I wished to say everything I had not said to him all those days:

the way I had sent yet not sent my son away.

I should have made sense of a few things; for the two of us; nothing came out, though.

My words kept boiling and evaporating; it never rained the way it could.

I knew I could access a few words, from millions of Punjabi words from literature,

millions others from the dialects I knew, the ones I spoke; could think of, could write in a blink.

I could even coin words that could make sense of my nights and days with my son away.

and, that how I had managed to breathe, hoping to see him, again, one day.

It was not gonna work that way.

We both had missed each other, I gather. Could write a scripture together.

But I had fallen apart; not to be put together.

both *ma* and *boli* had gone numb in me; none would come rescue me. I did not write my part of the scripture, well, hadn't so far.

There was ice waiting to be broken yet, and here comes a repeat!

The bigger chunk of me; *karma* had saved before, would now bleed.

He was going to the University, in New Zealand, my son.

Do I have words to tell how I felt, then? None!

We did hug each other. I did look into his eyes, but did not cry.

Man! His eyes of a grown man would not let me cry!

We had barely held hands, and it was time.

He was gone, leaving *mummy* alone. He, too, looked lonely, I understand,

A don't know till today, which time zone he might have cried in on his way to New Zealand?

I had been very busy when he had to leave, taking care of his grandmother,

working on the checklist of his valuables, and his values, and beliefs.

Had he carried his cultural frame along? Y*a*, I think so, if I am not wrong.

I had put a big tick mark on his *ma-boli*, I remember though, since he looked crowned and strong.

Three full years!

In all those years between us, none of us could make even a word from thirty-five Punjabi alphabets;

to tell the other if different time-zones had any impact.

I hear you, *Guru Nanak*: *akhar* is meaningless, unless emerges *shabad*;

what if the alphabets hover over your head, behave absurd, refuse to become words?

Then you need to pause and breathe!

What was there to pause for?

And could I breathe?

Could I ask the salted waters of the sea to hold tides, give me way, or, let me say, the least:

'Why would you stay when I am with my son, for the last seven years, night and day?'

Every time I try asking them to leave, they freeze! On surface at least.

What is that frozen thing between me and my son? Could it be a lake?

Is the relationship we two have, fake?

Am I a lesser mother? Or a less normal mother than a normal mother?

I'm his mother, my son knows as much as I do.

I hope I'm stronger now 'cause his *dadi* has merged in me, and I'm both of us two.

So, I wanna kiss the grown-self of my little son twice, hug him a few hundred times in a row, bro;

And hand him over the missive unsent; I have been keeping from another life, from another time!

If there is another life, Newzea, and I am sure there will be,

I wanna be your 'good mummy' in that one, the way you had imagined me.

ਅਣਭੇਜਿਆ ਖ਼ਤ

ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਕੱਟੀਆਂ

ਔਖੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ

ਆਇਆ ਉਹ ਦਿਨ ਸੀ

ਖ਼ਬਰੇ ਮਨ ਟਿਕ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹਦਾ, ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਭਰਮ ਹੀ ਸੀ।

ਜੀਅ ਦੀ ਤੁਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਧੱਕਦੀ, ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਸਿੰਮਦੇ ਨੂੰ ਹੋੜਦੀ, ਉਹ ਕਮਲੀ ਜਹੀ ਹੋਈ

ਡੋਲਦੀ ਜਹੀ ਕੰਧੀ ਕੌਲੇ ਜਾ ਵਜਦੀ ਸੀ ,

ਮਾਂ ਉੱਚੀ ਬੋਲਦੀ ਬੜੀ ਓਪਰੀ ਲਗਦੀ ਸੀ,

ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਹਿੰਦੀ, ਵਰਜਦੀ,

ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਭਰਨੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਵੀ ਵਾਰ,

ਸਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਚਲੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ , ਖ਼ਬਰਦਾਰ ,

ਬਦਸ਼ਗਨੀ ਨਹੀਂ ਜੇ ਕਰਨੀ, ਕਹਿ ਕੇ ਰੋਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦੀ ਸੀ।

'ਸਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ' ਚਲੇ ਸਾਂ ਅਸੀਂ,

ਉਹਦੀ ਰਗ ਰਗ ਨੂੰ ਇਹ ਚੀਸ ਤੋੜਦੀ ਸੀ।

ਉਦੋਂ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਪਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਦੀ ਚੁਪਚਾਪ ,ਅੰਤ ਹੀਣ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਸਦੀ,

ਜਿਸ ਪਲ ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਇੰਜ ਫੜਿਆ ਜਿੰਜ ਬਸ ਉਹੀ ਫੜ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ, ਕੋਈ ਸੌਂਵੀ ਵਾਰੀ ਦੱਸਿਆ, ਜੋ ਬਸ ਉਹੀ ਦਸ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਬਸ ਚੁੱਪ,

ਫੇਰ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ ਏਨੀ ਚੁੱਪ

ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਪਲਕ ਝਪਕਦੀ ਵੀ ਸੁਣ ਜਾਵੇ।

ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਈ ਫਿਰ ਤਾਰਿਆਂ ਭਰਿਆ ਅਸਮਾਨ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਕੇ ਰੁਕ ਗਿਆ।

ਮੈਥੋਂ ਕਿਹੜਾ ਭੁੱਲਿਆ ਸੀ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਉਹ ਨੂਰ, ਨਜੂਮੀ ਜਹੀ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸਾਂ ਖ਼ਬਰੇ, ਦਸ ਸਕਦੀ ਸਾਂ ਕੀ ਕਰੇਗੀ ਹੁਣ ਉਹ ਹੂਰ:

ਹੁਣ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਅਪਣੇ ਸਦੀਵੀ ਨਿੱਘੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਨਿਸ਼ਬਦ ਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਹੇਗੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਸਮਝ ਜਾਵਾਂਗੀ ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਮਝ ਜਾਂਦੀ ਆਂ, ਮੈਂ ਹਰ ਵਾਰ।

ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ, ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਹੋਰ ਪੁਲ ਸਨ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ!

ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ, ਦਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਵੀ,

ਸਹਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਹ,

ਤੇ ਜਗ 'ਚ ਸੀਰ ਲੋੜਦੀ ਸੀ,

ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਅਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਤ ਨਿਤ ਹੱਥ ਜੋੜਦੀ ਹੀ ਸੀ,

ਪਰ ਤਰਲਾ ਜਿਹਾ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਉਦੋਂ ਉਹਦੀ ਸਾਰੀ ਹੋਂਦ,

ਮੈਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਂ ਉਹਦਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ; ਉਹਦੀ ਧਰਤੀ, ਅਸਮਾਨ; ਜਿਸ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਹਦਾ ਅਰਮਾਨ।

ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਿੱਘ ਨੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਿੱਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਿਹਾ,

ਤਥਾਸਤੂ, ਇੰਸ਼ਾ ਅਲਾਹ, ਆਮੀਨ ਜਾਂ ਕੁਛ ਅਜਿਹਾ,

ਕੋਈ ਸੁਰ ਸੀ, ਤਾਲ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੀ ਅਜਿਹਾ ਜੋ ਹਮ- ਖਿਆਲ ਸੀ।

ਹਮਜ਼ਬਾਨ ਸਾਂ ਦੋਵੇਂ,

ਸਾਨੂੰ, ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਜੋੜਦੀ ਸੀ,

ਉਂਜ ਚਾਹੇ ਮੈਂ ਸ਼ਾਹਪੁਰੀ, ਮਾਂ, ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਬੋਲਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ।

ਉਦੋਂ ਦੀ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮਿਲੀ;

ਮਾਂ ਕਿਥੇ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ ਅਜੇ, ਕਿੱਥੋਂ ਸੁਣਨੀ ਸੀ ਉਹ ਤੋਂ ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ।

ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਢੇਰ ਸਾਰੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦੀ,

ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ' ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਸਾਂਗ ਵੀ ਲਾਉਂਦੀ, ਉਹ ਅਚੰਭਤ ਹੁੰਦੀ, ਹੱਸਦੀ, ਖਿੜ ਖਿੜ ਜਾਂਦੀ।

ਅੱਜ ਤਾਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਚੁੱਪ ਸਾਂ, ਦੋਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਿਆ, ਜਾਂ ਖ਼ਬਰੇ ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਸੀ, ਢਿੱਡ ਫਰੋਲਿਆ:

'ਤੱਕੇਂ ਨਾ ਕੋਈ ਖੇਡ ਤਾਂ ਨਈਂ ਨਾ ਬੱਚਾ ਜਣਨਾ, ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟਣ ਜਿਤਨਾ ਦੁੱਖ ਹੋਨਾ।

ਜਨਾਨੀ ਦਾ ਤੈਅਹ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੋਨਾ'।

ਮਾਂ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਐ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਦੋ ਵਾਰ,

ਹਮ-ਜਮਾਤੀ ਹੀ ਹੋਏ ਨਾ ਹੁਣ ਆਪਾਂ,

ਫਿਰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੇ ਸਬਕ, ਭਲਾ 'ਕਠਿਆਂ ਨਾ ਪੜ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਇਕ ਵਾਰ?

'ਕੁਦਰਤ ਜਦ ਖੁਰਦਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੋਰਦੀ ਏ ਔਰਤ ਦੇ, ਸਿਰਜਦੀ ਏ ਇਕ ਨਵੀਂ ਮੂਰਤ;

ਮਾਂ ਬਣਦੀ ਹੈ ਔਰਤ!

ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰੋਣ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਜਦ ਉਨੂੰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਰੋਣ ਆਉਂਦੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ, ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਜਾਂਦੈ।

ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਆਹਲਣਾ ਛਡ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ,

ਅੰਦਰ ਈ ਅੰਦਰ ਉਹਦੇ ਕਿੰਨੇ ਈ ਹਿੱਸੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ;

ਬਸ ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਨੇ,

ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਬਸ ਫਰਜ਼ ਈ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਨੇ;

ਸੱਖਣੀ ਹੋ ਗਈ ਕੁੱਖ ਦੇ ਖ਼ਤ

ਸੱਖਣੇ ਆਲਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਦੇ ਨੇ; ਟਾਈਮ ਜ਼ੋਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਦੇ ਰੱਖਦੇ, ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਤਕ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।

ਮਾਂ, ਤੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਐਂ ਮੇਰੇ।

ਤੇਰਾ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ।

ਅੱਜ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਜਦ ਕਾਕਾ, ਗੋਦੀ 'ਚ ਸੀ ਮੇਰੇ, ਪੁੱਤਰ ਤੇਰਾ ਕੋਲ ਸੀ ਪਿਆ, ਸੁੱਤ ਉਣੀਂਦਾ ਜਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਲਗਿਆ, ਸੰਨਾਟਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਏ,

ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇਰਾ ਹੱਥ, ਤੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ:

'ਕਿਓਂ ਰੋਨੀਂ ਏਂ ਪੁੱਤਰ'

ਸਾਹਮਣੇ ਤੂੰ ਸੀ ਮਾਂ, ਹੂਬਹੂ ਤੂੰ।

ਮਾਂ, ਸਹੁੰ ਲਗੇ ਤੈਨੂੰ ਜੇ ਨਾ ਦੱਸੇਂ, ਜੇ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਓਹਲਾ ਰੱਖੇਂ;

ਪੁੱਤਰ ਤੇਰਾ ਚਾਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲਗਦਾ ਸੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਵਰਤ ਗਿਐ,

ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰਾ ਈ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਐ। ਉੱਕਾ ਈ ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ। ਉਹਦਾ ਚਿਹਰਾ, ਜਿਵੇਂ ਸਚੀਂਓ ਹੋਵੇ ਤੇਰਾ ਈ ਚਿਹਰਾ।

ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਹ ਕਿੰਝ ਹੋ ਗਿਆ?

'ਮੱਥਾ ਜੁ ਚੁੰਮਿਆ ਇਆ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰੈ ਨਾ, ਜਾਣ ਵੇਲੇ'।

ਮੇਰੀ ਵੇਖੀ ਪਰਖੀ ਤੇਰੀ ਮੁਸਕਾਨ! ਤੇਰੀ ਸ਼ੀਰੀ ਜ਼ਬਾਨ!

ਪਾਟ ਗਏ ਕਈ ਅਸਮਾਨ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ, ਬੜੀ ਤਿੱਖੀ ਚੀਸ ਉਠੀ,

ਤੇ ਫਿਰ ਕੜ ਕੜ ਦੀ ਅਵਾਜ਼। ਕਿੰਨੀਆਂ ਈ ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਅੰਦਰ, ਖਿੰਡ ਗਏ ਜਿਓਂ ਕਈ ਸਾਜ਼।

ਤੇਰੀ ਪੀੜ ਮੇਰੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਗਈ,

ਜਾਣੋ ਸਤ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸੂਲੀ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਵੀ ਟੰਗ ਗਈ।

ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਅਪਣੇ ਛੇਆਂ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਬਾਲ ਨੂੰ, ਕਿ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਕਰਤਬ ਵਿਖਾਲ?

ਉਹ ਸਚੀਂ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ ਦਾਦੀ ਕੋਲ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ, ਕਦੇ ਆਇਆ ਈ ਨਾ ਸੀ ਖਿਆਲ।

'ਕਿਥੋਂ ਜੇਰਾ ਲਿਆ ਹੋਸੀ ਤੂੰ ਪੁੱਤਰਾ? ਅਉਖਾ ਤਾਂ ਲਗਿਆ ਹੋਸੀ, ਜਤਿੰਦਰ, ਪੁੱਤਰੈ ਕੀ ਹਿੰਜ ਟੋਰਨਾ?'

'ਪੁੱਛ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ, ਮਾਂ, ਔਖਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਈ ਹੋਣੈ, ਅਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਪਰਦੇਸੀਂ ਟੋਰਨਾ?'

ਬਸ ਏਨੀ ਕੁ ਗਲ ਈ ਐ ਯਾਦ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚਲਦਾ ਈ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਇਕ ਚੁੱਪ ਸੰਵਾਦ,

ਉਂਜ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਿਹਾ, ਬਸ ਪੀੜ ਨੇ ਪੀੜ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ।

'ਇੰਡੀਆ ਜਾਕੇ ਕਾਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖੇਗਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ। ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣੇਗਾ, ਅਪਣਾ ਵਿਰਸਾ ਪਛਾਣੇਗਾ',

ਮੈਂ ਸਭ ਨੂੰ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੀ।

'ਤੁਹਾਡੇ ਰੀਤ ਹੋਣੀ ਐ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਭੇਜ ਦੇਣ ਦੀ', ਮੇਰੀ ਮਾਉਰੀ ਮਿੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਨਿਤ ਦਿਨ ਕਹਿੰਦੀ,

'ਪਰ ਕਿਵੇਂ ਕਟੇਂਗੀ ਦਿਨ? ਜੀ ਲਵੇਂਗੀ ਉਹਦੇ ਬਿਨ?'

ਮੈਂ ਮਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ *ਏ ਹੋਆ*

ਪਰ ਜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਇਕ ਵੀ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਬਿਨ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਈ ਸਾਂ ਉਹਨੂੰ ਤੋਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦਾ ਦੁੱਧ ਵੀ ਛੁੜਾਉਣਾ।

ਰੋਂਦੀ ਸਾਂ, ਪਰ ਰੋਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਡਰਦੀ ਸਾਂ ਕਿਤੇ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਰੋਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਮੇਰਾ ਫੁਲ ਜਿੰਨਾ ਬਾਲ!

ਚਾਹੇ ਪਤਾ ਸੀ ਮੈਨੂੰ, ਰੋਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ ਦਾਦੀ ਉਸਨੂੰ, ਲਾ ਕੇ ਰਖੇਗੀ ਅਪਣੇ ਨਾਲ;

ਪਾਲੇਗੀ ਉਸਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ।

ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਜੰਮ ਗਿਆ ਸੀ,

ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸੁੰਨ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਬਸ ਹੁਣ ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਕਿਤੇ ਗੁੰਮ ਸੀ।

'ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਈ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਭਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

ਖ਼ਬਰੇ ਪਕੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਮੈਨੂੰ, ਜਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਮਿਥਿਆ ਭਰਮ ਸੀ;

ਸਾਰੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਸੂਰਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

ਕੁਝ ਵੀ ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਅਲਵਿਦਾ ਵੀ ਅਸਹਿਜ ਸੀ:

ਨਾ ਮੈਂ ਰੋਈ, ਨਾ ਉਹ ਹੀ ਰੋਇਆ,

ਨਾ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੀ ਚੁੰਮਿਆ।

ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਪਲ; ਮੈਥੋਂ ਵੀ ਵੇਖ ਨਾ ਹੋਇਆ ਉਹਦੇ ਵਲ, ਉਹਦਾ ਵੀ ਮੂੰਹ ਮਾਂ ਵਲ ਨਾ ਘੁੰਮਿਆ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਥੇ ਸੀ ਜੇਰਾ ਉਸਨੂੰ ਦਾਦੇ ਦੀ ਬਾਂਹੀਂ ਦੇਣ ਦਾ,

ਮੈਨੂੰ ਸੁੰਨ ਜਹੀ ਵੇਖ, ਉਸ ਨੇ, ਸਣੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ, ਬੱਗੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵਲ ਰੋਹੜ ਲਿਆ,

ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਉਹ ਪਾਰਸਲ ਡਿਲੀਵਰ ਹੋਣੋਂ ਮੋੜ ਲਿਆ!

ਪਰ ਇਹ ਕੀ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਈ ਮੌਤਾਂ ਮਰ ਗਈ ਮੈਂ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ।

ਡੁਬਦੀ ਰਹੀ ਮੈਂ, ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ ਅਪਣਾ ਸਸਕਾਰ ਵੀ, ਦਫ਼ਨ ਵੀ,

ਫਿਰ ਪੰਛੀ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼, ਫਿਰ ਫੋਲਿਆ ਗਿਆ ਮੇਰਾ ਸਿਵਾ,

ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਮੇਰਾ ਇਤਿਹਾਸ; ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਆਪਣਿਆਂ ਮਮੀ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ;

ਜਿਵੇਂ ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਨੇ; ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਰਖਦੇ ਨੇ।

ਸਚ ਕਹਿੰਦੀ ਆਂ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਦੋਂ ਦੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਿਵੇ ਬਲਦੇ ਨੇ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਗੁੰਮ ਗਏ ਮੇਰੇ ਅਹਿਸਾਸ, ਸਣੇ ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼,

ਕੋਈ ਅੰਤਮ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ।

ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸੋ ਭਲਾ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪਏ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ, ਉਸਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰਨਾ?

ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਅਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ;

ਅਪਣੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਤੇ ਮਰ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦੇ ਸਲੀਕੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।

ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਰਲ ਨਹੀਂ, ਬੜੀ ਜਟਿਲ ਚੀਜ਼ ਐ, ਯਾਰ!

ਸਹਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਿਤ ਦਿਨ ਅਜਬ ਜਹੀ ਇਕ ਮੌਤ ਮਰਨਾ,

ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਮਰ ਸਕਣਾ; ਜੀਉਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਕਰਨਾ।

ਕੀ ਪੁੱਛਦੇ ਓ, ਕੀ ਕੀ ਬਣੀਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ!

ਦਸ ਤਾਂ ਆਈ ਆਂ, ਹੋਰ ਕੀ ਦਸਾਂ ਮੈਂ ਦਰਦ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਹਾਲ?

ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ, ਦਸ ਖ਼ਾਂ ਜ਼ਰਾ; ਜੀਉਣ-ਜੱਗ ਇਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਭਲਾ?

ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਓ ਚਲੀ ਐ ਕੋਈ ਰੀਤ; ਲੋਕ, ਜਿਹਨਾ ਨੇ ਦੇਖ ਲਈਐ ਜਗਤ ਦੀ ਪਰੀਤ,

ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਅਰਦਾਸ, ਆਪ ਈ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।

ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਰੀਤ ਸੀ ਜੋ ਤਕਦੀਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਨਿਭਾਈ,

ਇਹ ਰੀਤ ਕਿਹੜੀ ਹੋਈ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਇਸਦਾ ਨਾਂ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ!

ਖ਼ਬਰੇ ਇਹ ਕੋਈ ਰੀਤ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਨਾ, ਇਸਦਾ ਵੀ ਕੀ ਪਤਾ।

‘ਬੱਚਾ ਓਦਰ ਜਾਂਦੈ, ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੈ,’ ਲੋਕ ਦੇਂਦੇ ਸੁਣੇ ਨੇ ਨਸੀਹਤਾਂ, ‘ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰੀਏ ਬੱਚੇ ਨੂੰ, ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ’।

ਓਏ ਮੈਥੋਂ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਿਆਣਪਾਂ, ਇਹ ਨਸੀਹਤਾਂ?

ਕੀ ਕਰਾਂ ਜੇ ਇਹ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ਤਾਂ?

ਹੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਲਚਰਲ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ?

ਖਬਰੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਕਲਚਰ ਸੀ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਸੀ,

ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਛੜਨ ਵੇਲੇ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਲ,

ਨਾ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਲ ਵੇਖਣ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਮੇਰਾ ਕਲਚਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਜ਼ੂਰ!

ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿਆਣਪ ਤਾਂ ਹੋਏਗੀ ਈ ਜ਼ਰੂਰ!

ਪਤੈ ਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜੇ ਸਾਡੇ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਅੱਖ ਵੀ ਪੁੱਟ ਲੈਂਦਾ?

ਕਹਿਰ ਹੀ ਢਹਿ ਪੈਂਦਾ ਜਿਦਾਂ!

ਲੈ ਇੱਦਾਂ ਕਿਦਾਂ।

ਅਸੀਂ ਹੋਏ ਕਲਚਰ ਦੇ ਵਧੀਆ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀਆਂ!

ਜੇ ਮੈਂ ਰੋਈ ਨਹੀਂ, ਰੋ ਸਕੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮਰ ਥੋੜਾ ਗਈ ਮੈਂ।

ਬਸ ਇਕ ਟੋਟਾ ਹੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਰਿਆ ਸੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ,

ਉਹ ਟੋਟਾ ਸੀ ਵੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ,

'ਵੱਡਾ ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ'

ਇਸ਼ਾਰਾ ਜਿਹਾ ਦੇ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਨੇ ਸੀ ਅੱਖ ਮਾਰੀ।

ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਆਈ ਮੈਂ ਇੰਡੀਆ, ਡੇਢ ਸਾਲ ਬਾਦ।

ਮਨ ਖਿੜਿਆ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਸੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਸਾਰ!

ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹੀ ਰੂਪ ਸੀ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਸੀ ਮੇਰਾ ਈ ਕਿਰਦਾਰ,

ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਥੋਂ ਈ ਲਏ ਸਨ ਉਹਨੇ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਸਿਆਹ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਵਾਲ,

ਮੇਰੇ ਹੀ ਸਨ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਖਿਆਲ;

ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਹੱਥ ਉਸਦੇ

ਫੁਲ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਨ ਫੜਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਫੜਿਆ ਸੀ ਕਲੋਵਰ, ਉਹਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ;

ਅੰਗੂਠੇ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ, ਬਸ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ।

ਮੈਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ *ਆਰਤੀ*, ਡੀਕ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ, ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਵਾਰ।

ਕਿੰਨੀਆਂ ਈ ਗਲਾਂ ਦੱਸਣੀਆਂ ਸਨ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ, ਤੇ ਉਹ ਦਸ ਵੀ ਦੇਂਦਾ।

ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਮੰਮੀ, ਮੰਮੀ, ਮੰਮੀ ਕਹਿੰਦਾ ਤੇ ਮੁੜ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਹਿੰਦਾ।

ਮਾਨੋਂ ਇਕੱਲੇ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਈ ਵਾਕ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ!

ਤੇ ਫੇਰ ਜਦ ਉਹਨੂੰ ਲਗਦਾ, ਮਾਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਗ਼ਿਜ਼ਾ,

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸੁਹਣੇ ਦੰਦ ਗਿਣਵਾਉਂਦਾ, ਪੈਰ ਧਰ ਧਰ ਕੇ ਵਿਖਾਉਂਦਾ।

ਉਹ ਤਾਂ ਦਾਦੀ ਵਾਂਗ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਪੋਠੋਹਾਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਿਖ ਹੀ ਲਈ ਹੋਵੇ ਉਨੇ ਸਾਰੀ ਪੋਠੋਹਾਰੀ।

ਉਹਦਾ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕੋਲ ਬਹਿਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ,

ਤੇ ਮੇਰੀ ਫ਼ੋਟੋ ਨੂੰ 'ਗੁੱਡ ਮੰਮੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੰਮਣ ਦਾ,

ਸੀ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਅੰਦਾਜ਼,

ਸਾਡੇ ਸਿੱਖੀ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਆ ਢੁੱਕਿਆ ਸੀ ਇਹ ਬਹੁਦੇਵਵਾਦ!

ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿਣਾ;

ਸੂਲ ਸੀ ਸੁਰਾਹੀ; ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਸੀ ਰਹਿਣਾ;

ਕਿ ਦੂਰ ਹੋਕੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ, ਰਹੀ ਸਾਂ ਉਸੇ ਦੇ ਹੀ ਕੋਲ।

ਕਿ ਕਿੰਝ ਕਿੰਝ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਤਰਸੀ ਮੈਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਹਦੇ ਬੋਲ।

ਪਰ ਗੁੰਮ ਈ ਗਏ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਸਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ; ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਣੇ, ਮੇਰੇ ਅਪਣੇ ਲਿਖੇ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੋਲ।

ਸ਼ਬਦ ਉਬਲਦੇ, ਭਾਫ਼ ਬਣ ਉਡ ਜਾਂਦੇ, ਮੀਂਹ ਕਦੇ ਪਿਆ ਹੀ ਨਾ।

ਇਕ ਵੀ ਅੱਖਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂ, ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੀ ਨਾ।

ਲੱਖਾਂ ਈ ਅੱਖਰ, ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕ ਮੇਰੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ- ਬੋਲੀ ਦੇ;

ਪੜ੍ਹੇ-ਸੁਣੇ ਅਦਬ ਦੇ, ਮੈਂ ਸਾਂ ਜਾਣਦੀ, ਪਛਾਣਦੀ,

ਸੋਚਦੀ, ਲਿਖਦੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ, ਪੂਰੀ ਰਵਾਨੀ ਨਾਲ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਘੜ ਵੀ ਸਕਦੀ ਸਾਂ ਨਵੇਂ ਅਲਫ਼ਾਜ਼, ਦੱਸਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ

ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕਟੇ ਸਨ ਮੈਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਉਸਦੇ ਬਿਨ।

ਕਿਵੇਂ ਸਾਹ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਮੁੜ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਨਿਤ ਦਿਨ ।

ਇਸ ਆਸ ਵਿਚ ਕਿ ਮੈਂ ਮਿਲਾਂਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਦਿਨ।

ਬਸ ਕਹਿ ਹੀ ਨਾ ਸਕੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ।

ਜਾਣਦੀ ਵੀ ਸਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਤਰਸਦੇ ਰਹੇ ਸਾਂ,

ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਸਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ, ਜ਼ਬਾਨੀ, ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਸਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਲਾਸਾਨੀ।

ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲੀ 'ਮਾਂ' ਬੋਲੀ, ਨਾ ਹੀ ਬੋਲੀ, 'ਮਾਂ-ਬੋਲੀ',

ਦੋਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਤਾਂ ਕੁਝ ਬੋਲਦੀ; ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਬੋਲੀ!

ਅੱਜ ਵੀ ਜੇ ਨਾ ਚਲਦਾ 'ਮਾਂ' ਤੇ 'ਮਾਂ-ਬੋਲੀ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ,

ਮੈਨੂੰ ਕਿਥੇ ਸੀ ਫ਼ਿਕਰ, ਆਪਣੀ ਗਲ ਕਹਿਣ ਦਾ।

ਅਜੇ ਅਧੂਰੀ ਏ ਪਰ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ।

ਦਸ ਕੇ ਆਈ ਆਂ ਨਾ ਪਿਛੇ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ, ਕਿਹਾ,

ਅਜੇ ਤਾਂ ਮਰਨਾ ਬਾਕੀ ਸੀ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਦੇ, ਇਕ ਹੋਰ, ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹਿਸੇ ਦਾ:

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਸੀ ਜਾਂ ਛੋਟਾ ਸੀ ਇਹ ਅੰਤਰਾਲ,

ਪਰ ਸਚੀਓਂ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਪੜਨ ਲਈ ਚਲਿਆ ਸੀ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ,

ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ,

ਕੀ ਦਸਾਂ ਕਿੰਜ ਤੋਰਿਆ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰ।

ਮੈਂ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਵਾਰ, ਵੇਖਿਆ ਵੀ ਉਹਨੂੰ,

ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੁਆਂਸੀ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਬੇਰੰਗ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਜੇ ਹੱਥ ਫੜੇ ਹੀ ਸਨ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ, ਕਿ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ,

ਤੇ ਮੈਂ ਡੌਰ ਭੌਰ ਹੋਈ, ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਮੋੜਦੀ ਰਹੀ। ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਰੋਣੋਂ ਹੋੜਦੀ ਰਹੀ।

ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਹ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ, ਮਾਂ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਉਦਾਸ,

ਕਿਤੇ ਰੋਇਆ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘਦਾ, ਕਿਸੇ ਟਾਪੂ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ; ਖ਼ਬਰੇ ਕਿਹੜੇ ਟਾਈਮ ਜ਼ੋਨ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਧਰਵਾਸ!

ਦੀਵਾਰ ਜੋ ਸਦਾ ਤੋਂ ਸੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਦਿਖਣੋਂ ਵੀ ਹਟ ਗਈ ਇਸ ਵਾਰ।

ਉਹਨੇ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਈ ਕੰਮ ਸੀ ਮੈਨੂੰ, ਉਹਦੀ ਦਾਦੀ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਦਾ; ਉਹਨੂੰ ਡੋਲਣ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦਾ।

ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਜਾਣਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ, ਉਹਦੇ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਦਾ ,

ਹਿਸਾਬ ਲਾਉਣਾ ਸੀ ਮੈਂ, ਉਹਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦਾ।

ਸਭ ਕੁਝ ਸਹੀ ਸੀ, ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸਦੇ ਪਾਸ:

ਸਭਿਆਚਾਰ, ਬੋਲੀ, ਧਰਮ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ।

ਇੰਝ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਬਾਂਕਾ ਜਿਹਾ, ਜਿਉਂ ਤੁਰਿਆ ਜਾਵੇ ਕੋਈ ਸਫ਼ੀਰ, ਜਾਂ ਬੋਧੀ ਹੋਣ ਚਲਿਆ ਕੋਈ ਅਮੀਰ।

ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੰਘੇ ਫਿਰ ਉਹ ਤਿੰਨ ਸਾਲ,

ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਨਾ ਆਇਆ ਅੱਗੇ, ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ, ਲਿਖਦਾ, ਪੜਦਾ,

ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹਾਲ।

ਕਿਵੇਂ ਲੰਘੇ ਸਨ ਉਹ ਪਲ ਛਿਨ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਬਿਨ।

ਮੈਂ ਸੁਣਦੀ ਪੜਦੀ ਆਂ ਤੈਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਕਿ ਨਿਰਾ *ਅੱਖਰ* ਬੇਮਾਨੀ ਹੈ; ਕਿ *ਸ਼ਬਦ* ਹੀ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ,

ਕੀ ਕਰੇ ਕੋਈ ਪਰ, ਜੇ ਅੱਖਰ ਭਟਕਦੇ ਈ ਰਹਿਣ, ਬਣਨ ਨਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਹਿਣ?

ਰੁਕ ਜਾਈਏ?

ਡੂੰਘੇ ਸਾਹ ਲਈਏ?

ਕੁਝ ਬਚ ਗਿਐ ਹੁਣ ਰੁਕ ਜਾਣ ਲਈ, ਸਾਹ ਡੂੰਘੇ ਲੈਣ ਲਈ?

ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ ਕੁਝ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ,

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ, ਆਪਣੇ ਤੁਫਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲੈਣ,

ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਲੈਣ ਦੇਣ;

ਸਤ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ, ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ,

ਅਜੇ ਵੀ ਉਹ ਕਿਓਂ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ; ਸਤ ਸਮੁੰਦਰ, ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ

ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਕਹੀ ਏ ਮੈਂ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ,

ਜੰਮ ਗਈ ਸਤਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ, ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ, ਮਾਨੋਂ ਮੁਕਰ ਹੀ ਗਈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਛਲ।

ਜੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕੋਈ ਝੀਲ ਹੈ, ਯਾਰਾ? ਮੇਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ

ਜੋ ਜੰਮ ਗਈ ਸੀ ਇਕ ਵਾਰ, ਪਿਘਲੀ ਹੀ ਨਾ ਦੁਬਾਰਾ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੈ, ਮੈਂ ਮਾਂ ਹਾਂ ਅਧੂਰੀ, ਨਾਕਾਫੀ, ਅਪੂਰੀ, ਪਰ ਮਾਂ ਤਾਂ ਹਾਂ ਨਾ ਮੈਂ,

ਫਿਰ ਕਿਓਂ ਤਰਸ ਰਹੀ ਆਂ, ਕਿਓਂ ਤਰਸਦੀ ਹੀ ਰਹੀ ਆਂ ਮੈਂ?

ਭਟਕਦੀ ਰੂਹ ਹੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਕਿਓਂ ਭਟਕ ਰਹੀ ਆਂ ਮੈਂ?

ਮਨ ਕਰਦੈ ਅਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਾਂ, ਸੌ ਵਾਰੀ ਪਿਆਰ ਕਰਾਂ, ਤੇ ਅਪਣੇ ਲਿੱਖੇ ਅਣਲਿਖੇ ਖਤ,

ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਦੇ ਹੀ ਦਿਆਂ, ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿਆਂ,

ਕਿ ਕੋਈ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਵੀ ਤਾਂ ਹੋਏਗਾ, ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਕਹਿੰਦੀ ਏ, ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਹੋਵਾਂਗੀ ਤੇਰੀ 'ਗੁਡ ਮੰਮੀ', ਜੋ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਹ ਲੈਂਦੀ ਏ।

Gratitude:

Thank you, Dr. Marco Sonzogni, for trusting the translator in me, and Dr. Fahim Afarinasadi, for publishing the piece in NEKE, with patience.

About the poems:

The mothers and the mother-tongue & A missive unsent from another life

I had presented the Punjabi poem **The mothers and the mother-tongue** in the 6th Punjabi Language Week celebration in Dunedin last year and had been translating it since.

Honoring the role of fathers at the same time, I have focused on the role of mothers in sustaining mother tongue, in my poem.

Translation of the poem had turned out to be an exhausting unending work because it was not at all easy for me to deal with a significant hole in the poem only I knew of. The second poem**; A missive unsent from another life** included here, is my attempt to point at that hole.

The mothers and the mother-tongue carries a message. Instead of starting the poem from the message itself, I have chosen to tell the story of the upbringing of my own children, with their real names. As the poem tells, mothers' role in their life has been of great significance.

With humble gratitude, I trust both the culture of my children and the part of globe they are placed at the moment are proud of them, and I hope the same for future as well.

The message in the poem is not subtle. It is a wake up call, and it is a loud one. That way, it seems my story in the poem sets some norms. It does, kind of. So, the poem ends like a checklist, for the listeners and viewers, and now readers. A timely alert, right?

I had to screech the way I have, because the message I wanted to give to my people is about fortifying our precious children and it is urgent. Mothers' responsibility in cannot be ignored.

How can a mother not be present in the lives of children; hers' or not. And how can a mother not send blessings to all the mothers and fathers, from her own blessed home?

I trust God will mark my presence and bless all the children with goodness gathered from their own culture and from every culture they know of.

May the blessings that emit from blessed homes make the globe worth living, once again, Amen!

A missive unsent from another life is in fact a hyperlink in the **The mothers and the mother-tongue,** that takes you to a black hole you had least imagined existed, while reading **The mothers and the mother-tongue**.

Looking at **A missive unsent from another life,** it feels I have paid a debt by sending a missive, unsent from another life. Thank you Universe! I seem to have efficiently and successfully driven nearly thirty years' long distance, in a reverse gear.

Or, should I say it was a pilgrimage doing *dandout*!

A wish already granted! A message already sent to Newzea:

'You are a *good son* of a *good mummy*, my boy! God bless you more! I love you to the moon and back!!! Always will.'

There are still numerous hyperlinks; real and potential, in **The mothers and the mother-tongue**. If dealt with, an atlas of my culture will be available.

I will come back with a few more hyperlinks, in future, I hope.

Vocabulary and Notes

1. *Aarti:* The Sanskrit word *Aarti* literally means, 'complete love'. *Aarti* is a significant ritual practice of Hindus that they perform in the honour of deities, by circling clockwise, a plate containing lighted lamps, flowers and incense, among other things before their images. The ritual also includes singing of hymns and blowing of a conch shell. Considering that the divine ritual was already going on in the nature by default, Guru Nanak (1469-1539), the founder of Sikhism had written a verse named *Aarti*, that is included in Sri

Guru Granth Sahib, which signifies sky as a plate with the Sun and the moon as lamps, the stars as pearls, the breeze as the carrier of the fragrance of all the flowers of the universe, added by melodies of the natural world.
Guru Nanak's *Aarti* tells of the presence of sacredness in everyday life including, among other things, the futility of empty rituals like plucking the flowers to offer to God.

2. *Akhar*, *shabad and Gurbani*:
   Used as both singular and plural, the literal meaning of *akhar* is an alphabet or letter in Punjabi, while *shabad* means word. Since the scripture named *Adi Granth* or *Sri Guru Granth Sahib* is the embodiment of Guru for the Sikhs, they read and receive *shabad*(s) included in it, as divine message. These *shabad*(s), set to Indian classical scales called *ragas* have been written by Sikh Gurus and saints of various faiths, and are collectively called *Gurbani*. Most Sikhs recite select verses of *Gurbani*, everyday.
   Akhar alone, however, are mere tools or the carriers of the transcendental message of Guru.
3. *Akhbaar*: Newspaper
4. *Anpad*: Illiterate
5. *Baba Nanak*: The literal meaning of *Baba* is an elderly person. A Punjabi may address and refer to their grand-father; his brothers, cousins or friends, as *Baba* or *Babaji*, although, any elderly person; kin or not, may be called *Baba* or *babaji*.
   Sikhs, refer to Guru Nanak as *Baba Nanak*, in reverence, especially while praying for the fulfilment of their wishes.
6. *Bas eni see meri baat, Utton pei gai raat*: This Punjabi phrase literally signifies the conclusion of a bed-time story and persuades children to go to bed straightaway, once they have listened to the story.
   I have used this phrase in a new context, however; asking my community members to keep awake instead, to think over the story I have told them and consider their own position vis a vis this story.
7. *bibi*: In Punjab, many people address their mothers as *bibi*. In rural areas of Punjab, however, the term is also used to address or refer to a young or an elderly woman; kin or not.
8. Circling water around Newzea and his bride: A mother's circling water around her son and the daughter in law, when they come home after tying the nuptial knot is a significant ritual called *paani vaarna*; the circling of water. At the threshold of the house itself, the mother, facing her son and the daughter in law, circles water around their heads seven times in a row and drinks it. The ritual is a gesture of the mother's willingness to take any evils looking at the newly weds, upon herself; assuring them of a life, full of goodness.
   It is an honour the mother of the groom may give to another female kin who is 'like his mother', to perform this ritual of *paani vaarna*, for her son and the daughter in law, in addition.
   In my case, I would have asked my mother in law, to perform the ritual ahead of me, were she alive when Newzea got married.
   Her presence was felt, however.
9. *dadi*& *dada*: Father's mother and father, respectively.
10. *Dandout*: *Dandaut* is a Sanskrit word meaning 'straight as a stick'. I have used this concept as it relates to a Hindu practice of pilgrimage in which the devotee, accompanied by a chanting group, covers the distance to the shrine by lying upside down repeatedly, starting his second step from the point his hands had touched the ground in his first lying down. This kind of pilgrimage, often taken as a gratitude to the deity upon a wish fulfilment is exhausting and may take a very long time to complete the distance to the shrine.
11. *Hoa/e hoa*: *Hoa/e hoa* is a term of address for a dear friend in Te Reo Maori.
12. *Humzubaan*: *Humzubaan* is a term with Persian origin widely used in Urdu and Hindi poetry. The literal meaning of *humzubaan* is 'a person speaking the same language as yours'. The meaning may be extended to 'sharing the opinion, thought and/or belief', as well. That way, a *humzubaan* is not always the person who has the same native language as yours; a like-minded person may also be the one.
13. *Inshaallah*: *Inshaallah* is an Arabic phrase, literally meaning, 'if God wills'. It is widely used by people of Islamic faith.

14. *Jeeon jag:* A folk practice of Punjab, in which people offer a funeral feast to the community as a part of the last rites they perform for themselves.
15. *Kartar kur*: Kartaur Kaur; the name of my mother was tattooed on her wrist with the wrong spellings of Kaur. The amusing part of the story behind this twist is that she would put her signatures with the same spellings as in the tattoo.
16. *Lori*: lullaby
17. *Ma-boli*: Mother-tongue
18. *Nani*: Mother's mother
19. Polytheism in a Sikh home: My son, I was told, used to kiss my photo, saying 'good mummy', when, he was sent to India to live with his grandparents. He, however, continued that practice even when I was around and that sounded like he had deified me. Ideally, Sikhs do not follow any cults, and my son's practice seemed to be a cult following to me; to my amusement and amazement.
20. *Pothohari*: A dialect of Punjabi spoken in the *pothohari* language area of Pakistan, that includes *Rawalpindi*, among other districts, where my in laws' family had migrated from, during 1947 partition of India and Pakistan.
    My parents, however, had come from *Sargodha* during the partition and spoke *shahpuri*.
21. *Sat samundron paar*: *Sat samundron paar* literally means, 'beyond the seven seas'. Metaphorically, this phrase is used to signify a journey to a faraway country.
22. *Tathastu*: A combination of two Sanskrit words: *tatha*; like that and *astu*, meaning, 'let it be', *tathastu* is said by deities and gods in Hindu Mythology, when granting blessings as wish fulfilments of the devotees.

Jatinder Kaur is a Ph.D. in Sociology and Social Anthropology. She writes poetry in Punjabi and English.